

ЗАІКА Віталій Миколайович,
*старший викладач кафедри соціальної роботи
Полтавського інституту економіки і права
Університету «Україна» (м. Київ), кандидат психологічних наук*

БАГАТОВИМІРНЕ ІНІЦІУВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ ЗМІН ЛЮДИНИ В УМОВАХ КРИЗИ

Особистісні зміни в умовах кризи розглядалися у дослідженнях різних вчених (О. Биков, Н. Волкова, Е. Еріксон, Дж. Келлог, К. Ленктон, С. Ленктон, В. Лушин, М. Магомед-Емінов, С. Максименко [1], І. Маноха [2], Р. Мей, Л. Пономаренко, О. Родіонова, В. Сатір, Дж. Уїланд-Бергсон, Е. Фром, О. Штепа, К. Юнг та ін.). Проте існують невирішені питання, що стосуються започаткування цих змін, або їх ініціювання.

Ініціювання (*від лат. *initium* – початок, першоджерело, основна причина*) – це особливий внутрішній процес започаткування особистісних дій з породження нових явищ та феноменів у структурі особистості або життєдіяльності людини. Це також – «перший момент» дії або явища, вихідний пункт, початкова точка. Феномен ініціювання особистісних трансформацій ми визначаємо як первинний спонукальний індивідуальний поштовх до психологічних змін (внутрішніх, зовнішніх, синтезованих), спрямований на реалізацію певного комплексу дій і перетворень, життєво необхідних для подолання особистістю кризових ознак життєвої ситуації (періоду, етапу) [2; 5].

Особистісна трансформація – процес та результат змін в особистісній сфері людини внаслідок внутрішнього або зовнішнього впливу. Ініціювання особистісних трансформацій – це специфічний комплекс особистісних дій людини, котрі сприяють виникненню змін її особистісної сфери. Типологічні моделі ініціювання особистісних трансформацій – динамічні особливості особистості, котрі забезпечують виникнення особистісних змін людини й постають як типізовані комплекси характеристик і ознак в межах генералізованої вибірки.

З точки зору якісної, змістової складової, нами виділено наступні види трансформації, кожен з яких відбувається певним

своєрідним шляхом. За *видом* трансформації розподіляються на: зникнення старого, вдосконалення існуючого, виникнення нового. За *характером змін* трансформації стосуються: кількісних змін, якісних змін, їх розщеплення або інтеграції, поєднання. За *детермінацією* – внутрішньої та зовнішньої. За *діалектикою змін*: розпад чи згортання (інволюційна зміна), поступова зміна (еволюційна), різка зміна (революційна). За *методами трансформації* – вторгнення (ззовні), спонтанна та цілеспрямована. За *результативністю* – деградація або розвиток. За *характером усвідомлення* – усвідомлена, неусвідомлена. За *опосередкованістю* – природна (нормативна) та штучна (травмотрансформація та самоактуалізація).

Побудова ініціальної типології особистості (де ініціація розглядається як випробування з метою отримання нового досвіду через самоздійснення) має свою термінологію, де назви типів несуть звичайну практично-буттєву забарвленість, що відокремлює їх від клінічних варіантів особистісних проявів та надає ознак екзистенційного спрямування особистості [4]. Скориставшись інваріантами та параметрами багатовимірної структури особистості (за В.Ф. Моргуном [3]), маємо таку структуру ініціальних типів особистості (за В.М. Заїкою) [6]:

1. Просторово-часові орієнтації особистості визначають такі ініціальні типи. «*Ситуативний*» тип, що орієнтований на сучасне даний момент. Цей тип є активним, він шукає вихід із кризової ситуації враховуючи наявні можливості. На минуле орієнтований «*ностальгічний*» тип, який спогадами про приємне минуле захищається від усвідомлення загрози своєму Я. «*Мрійливий*» тип особистості відкладає рішучі дії на потім, на майбутнє, уявляючи як безболісно він усе вирішить, але часто не бере до уваги, що цей момент може ніколи і не настати. Останні два типи відносяться до пасивних, є продуктивними тільки у тих випадках, коли кризові випадки незворотні (смерть, стихійне лихо тощо).

2. Потребо-вольові переживання є основою для таких типів. «*Унікаючий*» тип, який переживає масу неприємних емоцій, пов'язаних із розв'язанням кризової ситуації, зміною існуючого стану, і тому прагне до затягування ініціації. «*Терплячий*» тип, котрий маючи високу фрустраційну толерантність буде повільно, флегматично просуватися до поставленої мети, одночасно задовольняючи свої нагальні потреби, умови кризи не будуть істотно заважати його існуванню. «*Героїчний*» тип, який навпаки, будь-яку життєву перешкоду сприйматиме як виклик долі і з натхненням намагатиметься вирішувати її, отримуючи від цього насолоду.

3. За змістовною направленістю особистості можна виділити три типи. «*Організаторський*», що спрямовує свої зусилля на управління з метою вирішення його проблеми («все під контролем»). «*Конформний*» шукає підтримку, звертаючись до рідних, друзів, спеціалістів, щоб поділитися своїми проблемами, що призводить до емоційної розрядки, заспокоєння. «*Незалежний (асертивний)*» проявляє самостійність у спробах розв'язати складну ситуацію, прагне до усамітнення, щоб у спокої розмірковувати про свої дії, беручи всю відповідальність за наслідки на себе.

4. За рівнем засвоєння ініціальної поведінки можна говорити про такі типи особистості. «*Починаючий*», що за допомогою спроб і помилок шукає конструктивний вихід. «*Репродуктивний*», маючи певний досвід розв'язання кризових ситуацій, діє за певним алгоритмом, який у нього склався, або повторює вчинки відомих йому людей. «*Креативний*», що здатен обернути ситуацію на свою користь і не тільки розв'язати протиріччя та зняти ознаки критичності, а й отримати певну додаткові дивіденди від цього.

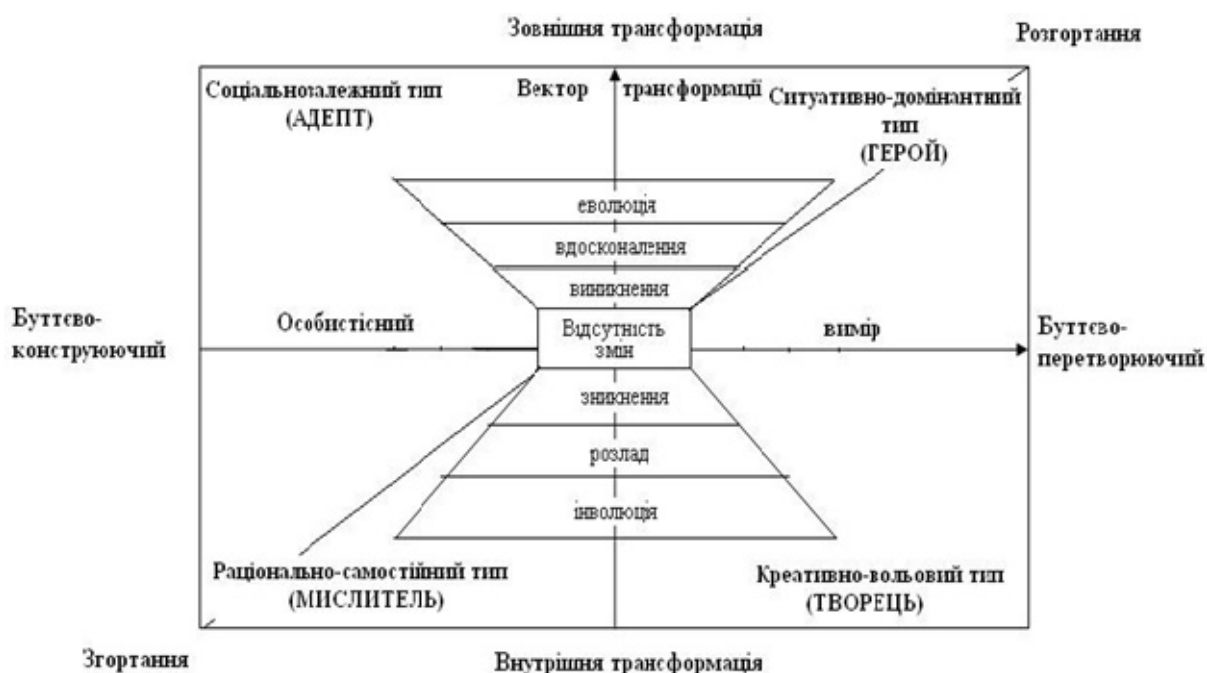
5. За формою ініціальної діяльності можна виділити такі типи особистості. «*Практичний*», який активно шукає вирішення болючої проблеми, використовуючи свої рішучість та мобільність. «*Перцептивно-інтуїтивний*», направлений на очікування подальшого розвитку подій, інтроспективне ставлення до самого себе, здійснює спроби побачити свої проблеми в іншому світлі. «*Аналітичний*» за допомогою когнітивного аналізу кризи віднаходить потрібне рішення.

6. Доданий шостий інваріант «результативності діяльності», котра дає можливість простежити ініціацію особистості в динаміці. За нею «*інволюційний*» тип характеризується деструктивними формами поведінки, що відкидають особистість у її розвитку далеко назад (алкоголізм, наркотизація, роботоголізм, психічні розлади, суїцид тощо); «*застрагаючий*» тип не може ніяк змінити існуючий стан і залишає status quo, що веде до невротичного розвитку особистості. «*Еволюційний*» тип спрямований на продуктивне розв'язання кризової ситуації, що призводить до його особистісного зростання [7; 8].

Побудована типологічна модель ініціювання особистісних трансформацій на основі обґрунтування її структури, змістового наповнення й функціонального призначення представляє *онтологічні, глибинно-сутнісні вектори активності людини* (буттєве конструювання та буттєве перетворення), а також *напрями трансформаційної активності людини* (зовнішня та внутрішня трансформація). Такий комплекс типологічних блоків розширює коло кваліфікаційних можливостей базової типології й відкриває

перспективи більш широкого та повного опису типологічних моделей поведінки й діяльної активності людини в умовах кризи.

При проведенні емпіричного дослідження на основі факторного аналізу [5] підтверджені ознаки типологічних моделей ініціювання особистісних трансформацій, які об'єднані в 4 основні типи (раціонально-самостійний, креативно-вольовий, соціально-залежний, ситуативно-рольовий), які мають статистично значущі відмінності в показниках досліджуваних груп переживання життєвих криз (див. рис. 1).

Рис. 1. Типологічна модель багатовимірності ініціювання особистісних трансформацій

Факторизація емпіричних даних дала змогу отримати факторну структуру кожного типу за індивідуально-психологічними характеристиками.

Література

1. Максименко С.Д. Практикум із групової психокорекції: підручник / С.Д. Максименко, О.О. Прокоф'єва, О.В. Царькова та ін. – К.: Виданичий дім «Слово», 2015. – 752 с.
2. Маноха І.П. Человек и потенциал его бытия. Монография / И.П. Маноха. – К.: Стимул, 1995. – 256 с.
3. Моргун В.Ф. Концепція багатовимірного розвитку особистості та її застосування / В.Ф. Моргун // Філософська і соціологічна думка. – К., 1992. – № 2. – С. 27-40.

4. Заика В.Н. Многомерность инициирования личностных трансформаций человека / В.Н. Заика // Актуальные проблемы психологии и педагогики в современном мире: сборник научных трудов / под общей редакцией Н.Б. Карабущенко, Н.Л. Сунгуровой. – М.: РУДН, 2015. – С. 177–181.
5. Заїка В.М. Типологічні моделі ініціювання особистісних трансформацій в умовах подолання кризових станів особистості: автореф. дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / В.М. Заїка. – Луцьк, 2015. – 20 с.
6. Заїка В.М. Типологія життєвих криз та ініціальних тенденцій трансформації людини на основі багатовимірної теорії особистості / В.М. Заїка, В.Ф. Моргун // Психологія і особистість. – № 2 (10). Частина 2. – 2016.– С. 29 – 44.
7. Zaika V. Initiation of personal transformations as possibility of manifestation of man`s freedom / V. Zaika // European humanities studies: State and Society. – 2014. – Issue 1. – P. 233–241.
8. Zaika V. The Method of psychological research of initial types of personal transformation «ІТР»: introduction / V. Zaika // Academic scientific digest. – Krakow: KA-EEIP, 2014. – XII. – P. 31-35.